

М Е Ш О Г

№ 171 (14671)

1991 чылдың октябрь 11, пятница

● Садар өртээ 20 көп.

ЭРТКЕН ЧЫЛАДАРНЫҢ КӨРГҮЗҮГЛЕРИ

Дөртөн чеди чыл бурунгаар өөрүшкү-маңай-биле уткаа бо байырлалымыс сөөлүгү уеде бистин чурту-ушта ыдыктыг чүвениң барык чок бооп бар чыда-ры-биле кыскараштыр утундуруп турар апарган. Ол хун Тыва ССР-ниң составына эки тура-биле каттыжып кирген болтай.

Шынап-ла, эки тура-биле каттыжып кирген. Ол ба-амыны чамдык кижилер частырылгы деп санап, бир өвөс каттыжып болза, амьдырал моон чогулчалыг болур ийик деп турарлар. Каттыжыпмыс эки бол-ган, оон башка кырлар төнүп болур турган деп бадыйнарлар база бар.

Оон нандыг болурун ам даап бодаан херээ бар бе? Бо дөртөс бистин эртен көргүзүстүр. Эртенге үеде дараазында чал-чугаайларны кичээл-гейл көрөйлир.

Кижини саны: 1944 чылда республикага 95,4 муң ки-жи турган, а бо чылдың биле 306,6 муң. Хоорай чурттаачыларының саны 6,4 муң турганында 145,7 муң чеккен. Совет Эвиле-линге каттыжып турар үе-де тываларының саны 81,1 муң турган болза, ам 202,9 муң. Республиканың чыгыш хунде амьдыралы кандыг

Э Ж И В И С А Ж Ы К

Эжи, эржим номчукчу!

Силер чүгле «Шын» солун-нуң номчукчузу эвес, а В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театрының хүдүлүг көрүк-чүзү база силер. Бо номчук олурар солунуңарның редак-ция коллектив-биле Тыва-ның эң баштайгы профес-сионал уран чүдү коллектив-и — хөгжүм-шин театры чога-алдыкчы сыйык харылзаалыг билер боор силер. Бөгүн Тыва театрының 56-гы чаа сезо-ну ажыттынар. Ук байырлап Тываның Советтер чуртунуң өг-бүлезинге эки тура-биле каттышканында бээр 47 чыл-ы-биле кыскараштыр тур-рар. Театр уран чүдү-лүгүн бо байырлап — си-лерниң байырлыгыр. Бай-ырлап-биле, эржим көрүкчү!

Тыва театр бодунуң чаа сезонун чалчып эзулар 8. Көк-оолдун «Хайраан бо-ду»-биле 19 шакта ажыда-ар. Чаа сезонун ажыдышкы-нының киржикчизи болулар. Силерге театрың эжи ажык. Хөгжүм-шин театрының удурулгалыг көрүкчүлөргө таарымчалыг бейдалды тур-гузары-биле боттук ажылдар-ны кылгылаан. Ону чоорту

эскере бээр силер. Эң ыла-нык кышкы үеде билеттер садып алырынга эптиг, чаа касса амьдалап эгелээр. Ол ышкыш национал хевир-биле дериттинген кафе театрга доктаамал амьдалаар. Чоорту оон садар чүдүлери тыва аш-чем болурун чедип алыр дээш амьдалап турар бис. Те-атрың амьдалагыч мастер-скаларың бажыңыга биче бөдүрүлгө черлерин амы-тынар. Оон ачы-дузанын көр-күчүлөр амьдалап болур ар-талыг. Кол-ла чүе — бедик утка-шымарлыг, чаа, солун шиклерини сценга тургузуп, көрүкчүлөргө бараалгадыр.

Чаа сезон эгелээр билек, орус балетчүлүг артистерниң ойнары «Мээл кадайым — мөгөчкөй» деп америк ко-медия силерни манат турар, а октябрь 17-де Тыва Респу-бликаның алдарлыг артизи Ро-за Серен-оолдун юбилей бе-нефисин грузин композитор Г. Канчелин «Хануменың төрөдиглери» деп хөгжүм-чүг комедия-биле кады эртер. Чоорту Тываның алдарлыг чо-гаалчызы Е. Танаович ал-дан-мадыларга турскав-кан «Түтүрбай чорза-чорза» деп трагедиязын, татар дра-

матург Т. Файзуллинның не-чаштар темазына «Өпей ыры» деп драманын, Ч. Айт-матовтун «Чыгыс-Хаанның ак булду» деп чогаалына үн-дезилээн шикни тыва дылга көөр силер. Ол ышкыш бурят чогаалчы М. Батонинич са-рыг шажын темазына «Буян-бачыттыг өртемчей» деп ши-зин чыл тейтүзүнде көөр бээр силер. Театрың балет бөлү-чүсү көмөгелиг балеттер-ден алыда, «Кодур-оол биле Биче-кыс» деп тоолга үндө-лээн, кыдыг аттыг долу хем-чээлди балетти бараалгадыр. Оон-биле чергелештир Тыва-ның улустуң чогаалчызы К. Кудажының «Уйгу чок Улуг-Хеминиң» кара тоомуга рес-публиканың алдарлыг артизи Х. Ширин-оолдун «Буян адашкылар» деп шижиктен амьдалаа чаа сезонда си-лерни өөртүр.

В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театрының чогаалчык коллектив-и үениң негелдези-ниң айы-биле чаа, солун ди-лээшкениң орунда. Коллек-тив көрээ-дугурулгал сис-тематынче кирип амьдала-рын шилеп алган. Ычанга-да чүле амьдалаа эвес, а сценга чаа хевирлерниң

амьдалары көстүп келгириниң үези чоруп турар. Театрың чогаалчы харылзаалары Санкт-Петербург, Якутск, Улан-Удэ, Екатеринбург хоорайлар-биле тургустуруп эге-лээн.

Эржим көрүкчү! Тываның В. Көк-оол аттыг театры де-легейде чүгле чыгыс дээр-зин утпа. Оон салым-чолу, кандыг болурунуг дугайында айтыр силерни дүтүредип чорутуру чугажык. Ычанга-да сзы санал-оалыш, боттук дузак бо үеде эртык эвес. Бо талазы-биле бистерни «Шын» солун дорт харылза-тырып болур. Көдээниң муң-мун көрүкчүлери-биле сөөлүгү үеде шоолуг-ла ужурашпес апардымыс. Чедип шыда-стыр бис. Транспорт, автобус-машина чок бис. Көргүзүп болгу деп чаа шиклеривис бар. Кандаар бис? Сцене-би-ле көрүкчүлөр залының ара-зында көмөгени хөгбай, ажык арттырдымыс.

База катат байырлап — чаа сезон амьдалаашкыны-биле! Найысылал Кызылдың төвүнде ак өргэ — театрге чалады-мыс. Сценга ужурашкыже.

Театр коллектив.

Бөгүн ажыттынар театры-ның 56-гы сезону Тываның Советтер чуртунуң улуг өг-бүлезинге каттышканында бээр 47 чыл оо-биле кап-сыралык турар. Театр коллективинин чон мурун-га бараан болуп эгелээн сезонунуң амьдалашкыны база байырлап. Ыччапаш ол ийн байырлаады респу-бликаның кышкы-шин теат-рының артистери, амьдал-чылары улуг белетке-биле уткуп турар.

Бөгүнүң сезон Тывага театр уран чүдүлүгү үндө-лечкин, сурагылгы артист, чогаалчы, композитор Вик-тор Шогжапович Көк-оолдун «Хайраан бот» деп шижин биле эгелээниң база ужу-рта бар. Эртен төөгүстү сактыр апарар бис.

ЧУРГУКТАРДА: «Хай-раан бот» деп шижин үзү-дү. Ийги чурукта чогаал-чы, артист Владимир Се-рен-оолдун «Энесай, Мерген» деп шижинде кол рольдар-ның бирээни хоочун артист Санжы.оол Кууларныч ойнап турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруктары.

ХАРАМДЫГЫП НОМЧУЙ БЕРДИМ

«Шын» солун кезек када үнөйле баарга, оон менден өскө номчукчулар, бижик-челер-биле бир дөмөк, херек айып, сөткөй-сагыш саарык турдум. Дүвүрүн-чег бодалдарга дүлдүне-лаа берилээр мен. ТАР-ның баштайгы чолаачыларының бирээни чоран, ам 76 хар-лыг акым Монгуш Кечил-оол хүнүн-не номчукчу солунуң чок дээш, менден артык хомад-биле дүвүрүн, чугааланын турду. Ийе, оон оозу чөп, ачылчын кижинин кырыжык номчуп кел-ген солуну хеп-хенертен анаа-ла үе шактырар, хо-ругдалга кире бээр, ыл-чанын канчаар. «Кайы-даа үеде ыдыг чүе көр-бөз мен» дээр чорду.

А мен база-ла почтаче кылаштап, оон чүе болган дээрин айтыртып тур-дум. Хамааты кырган ки-

Белен амьдырал көрүп, мергенлиги дораан тып ал-ган кижин мен деп мактап-шыдаас мен. Бай-Тайганың баштайгы араг салгыныла-рынын бирээни чоран ача-мын-даа, улуг лама дужаал-дыг алга өскөн ачымны-даа агуу уктап көргөн кижин бодам. Баштай көдээ ажил-агы техникуму доостум, ычангы чыгыс курсуларым аразында бөгүн совхозтарда улуг бухгалтер-лаа, рес-публика чергелиг удурук-чулар-даа бар. Оон соонда эми училищен дооступ алгаш, амьдыга чедир чо-нун чак ажи-төдүн эмнеп, естүрүп чорур кижин мен. Бодум база беш кысты естүрүп алдым, үжү дээр эртемни чедип алган, ийизи институтта өөренип турар.

Ачымны лама угу театры-биле харылзаалыг хире чүе, харын-даа амгы театры-ның самнары шуут-ла ша-жыдан үнгөн деп болур. Театр уран чүдүлүгү улуг сонугаралыг болган кижин мен. Ачымны угууда хо-очун артист Хүргүлбар, ачам мен оон өг-бүлезинге чедип, аш-чемин союп, чалып чораным Кызыла өөренип чоран чыдарым.

да билер мен. Авам угу ал-дыр болза, ховар дээр ыраакы Олзей-оол-даа бар. Амгы үеде хөгжүм чогаал-ында чедипширин амьдал-лап чорур думаларым база бар. Бодум сена кы-рынга чыгыс-лаа катат үнүп көрбөз мен, ычанга-даа бистин тыва театрының ча-гыс-лаа шижин эрткирбес кижин мен.

Тыва театр ам 56 дугаар сезонун ажыдып турар-дыр. Бо чогаалчык коллектив бежен алды чыл дүргүзүндө араг-чонууска солун белек-терин өрүп келген. Чүгле эртен сезонда бизин «Кул», «Энесай, Мерген», «Хангы-истер» деп солун шижилер-ин, хөлчөк чараш каастал-гы, хөгжүмүгү, таңчылыг балеттерин көргүскөн. Бай-Тайганың үнгөн артистер Ляонид Солун-оол, Роза Серен-оол, оларныкы эштери Дадар Барынкаа, Чадамба, Дарий Монгуштар, ам спе-циалист чок Мария Солун-оол суугар хоочунуң ара-зынга анык артистер чо-

бир эвес үш харлаан урун-нун бажының дүгүн кесерин театрыткан байдал-биле көргүсө?

Эртен чылын Шагаа байырлалы театр бир-ле дугаарында эрткирген. Ба-йырлап колдууда чедипши-риниң эртен. Ычанга-даа баш удур чедир бодаваан чүдүлөр хей болган, ол чо-рун далаштыг, буу-хаа бе-леткедиг уруу дээр мен. А тыва кижилер бистер Шагаага эртен чайдан-на эгелеп белетке-биле берген бис: саржаавыс, чөпчээвис, ааржымыс дээш, өскө-лаа чечини Шагааны бодал кур-ланыр бис. А театр нанды-гыт? Театрыткан Шагаа-ның сценарийи бижиттинген бе? Оон режиссеру эң чу-гула бодалын (идеяны) то-дарадыл алган бе?

Театр сезону — көрүкчү кижинге улуг байырлаа. А тыва кижилер бистер кан-ды-лаа байырлаады эң со-лун чүдүлери көрүскөн, эң эки сестерни дыннасаар, сагыш-сеткилине өөрүп-көп-леп чорутурун күзээр улус болбай бис.

Анна ХЕРТЕК, көрүкчү.

Кызыл.

ШҮҮДҮ ЧҮДЕЛ?

Тыва Республиканың Дээ-Тыя Советиниң чедиг чы-гышың материалдарын бо кижини «улуг-караал» олу-руга, шиптирээр ужурулг айтырлары бистин депу-таттырымыс шиптирелейин барган боор чүе-дир. Бодал-бодал олуруга, түвекшиген-даа чүе дег.

Тыванын иштине үе-шак-ты өскөртпес дугайында ай-тырыгын сонгукчулар сес-сияга чугаалажырын негезн болду. Амгы үе-шакты кижилерин амьдалына эчок апарганын шушту чу-гаалажып турду-ус. Уе-шакты бурунгаар чызымкан соонда, чер эртегиниң беш шакта чырып кээр, а чеди шакта хүн өрүлөй берген

боор чүе чорду. Тос шакта амьдалы эгелээр организа-цияларын амьдалаа чы-ларын көрөөр, хүн хоореп үнүп келгенде амьдалап бар чы-лар. А кезежө мырнай дыка эрте дүжөр апарган. Беш шак үзүндө-ле имитириней бээр. Ийизи ээлчеге өө-рөнүп турар урулар шко-лаан карагында чанып кээр, Мөөн уруумчу уруу бичин шкочачы кижин беш шак-ты бурунгаар чызып каа-рынга тараарында, «Ка-рагыда чанарга дыка кор-гунчү чүе-дир, кырган Уе-шакты деп чугаалап турду.

Уе-шакты сонгаар-бурун-гаар чызып эгелээрде, ону экономика-биле таймыр-лап турдулар. Эң ылангыя энергия камнап алыр-биле. Ам көрүп турарга үе-шак чызырында кандыг-даа эконо-мика чок кандай чүе-дир? Кезежениң беш шакта-ла сайгалтаанырны кысып-кан боор. Бир эвес шакты бурунгаар чызылсаан бол-за, алды шакта сайгалта-нары кысыр ийик бис.

Сессияга үе-шак чызыл-арың талазы-биле комис-сияны шиптирер В. А. Па-рунин дарга дыннадыр, депутаттар чөпшээрешкен хевирлиг. Уе-шакты дедир чызыр дээр, кожа-хелбээ девискээр-биле амьдал-агыч чорударына шактыг чүдүлдер тыптып кээр, тургустуна берген чуруму-уураа шүдөл улуг дээш.

Мындыг аныктыг шиптирерин ужу-утказы бидимес. Чуртувустун төвү Москва хоорай дээш өскө-лаа черлер-биле Тыва-ның аразында үе-шак база ылаалдыг болтай. Ол хире-энде оларны-биле амьдал-агыч чорударга, шактыг чүдүлдер-даа чок-тур. Чи-жээлээр, Свердловскиде ам ына шак, а бисте ол хире шак деп санап, дүш-түрүп алгаш, харылажып алыр — ол-ла. Чамдык ор-ганизациялар амьдалаа ша-гын боттары таарыштыр-ып болур дээр-дир. Амгы алган черлери, орга-низациялар ачы-ангы үе-шактыг амьдалаага, харын шактыг болбас чүе-биле? Амьдал-агыч кылдыра бот-боттары манажыр апар-дыр.

Амгы үе-шак чурттагы чонга дыка таарымча чок. Кол-ла чүе — амьдал-хүн орай келгеш, орай тоңуп турар-дыр. Мен бодаарымга, даргалар, депутаттар сон-гукчуларны негелдезин билбей барган азы билер хөңүч чок ышкыш болган-дыр. Бо айтырдына нарын чүе-даа чок! Дүн-хүнүң солчурун кичээлгил хай-гааран көрөш, оон амьдал-агыга, амьдалаага таар-ымчалыг сайгараш, рес-публиканың Министрлер Чө-вүленин шиптирер-биле ойлеп каар чүе ышкыжы.

Уе-шактыгы таарышты-рып алдыра бизин топче көөрүвүс илден-дир. Топ-өскөртпеге-ле, бис база өскө-ртүп турар. Топ бодунуң уе-шакы, а Тыва бодунуң уе-шакы-биле амьдалап амь-дыраа чүе?

Амгы үе-шак чурттагы чонга дыка таарымча чок. Кол-ла чүе — амьдал-хүн орай келгеш, орай тоңуп турар-дыр. Мен бодаарымга, даргалар, депутаттар сон-гукчуларны негелдезин билбей барган азы билер хөңүч чок ышкыш болган-дыр. Бо айтырдына нарын чүе-даа чок! Дүн-хүнүң солчурун кичээлгил хай-гааран көрөш, оон амьдал-агыга, амьдалаага таар-ымчалыг сайгараш, рес-публиканың Министрлер Чө-вүленин шиптирер-биле ойлеп каар чүе ышкыжы.

Уе-шактыгы таарышты-рып алдыра бизин топче көөрүвүс илден-дир. Топ-өскөртпеге-ле, бис база өскө-ртүп турар. Топ бодунуң уе-шакы, а Тыва бодунуң уе-шакы-биле амьдалап амь-дыраа чүе?

ПЛЕНУМ БОЛГАН

Агроулетпүр амьдалачы-ларының профивил ор-ганизацияларының Тыва Рес-публика чөвүленин III пленуму Кызылга эртен. Анаа организация айтыр-гыларын чугаалашкан.

Тыва Республиканың Чер реформазыны болгаш та-раачын (фермер) араг амьдал-агынын деткир тала-зы-биле куруне комитетиниң даргазына томуйлатканы-биле холбаштыр АҢК амьдал-агыларын профивил организацияларының Тыва Республика чөвүленин даргазы алган-хүлээлгилден А. Т. Сопаны хостаан. Альтернативил сонгуд-даны түнелгилде Агро-улетпүр амьдалачыларының профивил организацияла-рының Тыва Республика чөвүленин даргазына Онер-оол Сам-оолович Кара-Салды пленум сонгаан. Ор-ганизация амьдал килди-зиниң эрелекчизинге амьдал турган О. Л. С. Сегбе орапактызына сонгуктан.

(Бистин көрр.)

ЧАЗАЛГА

Мурунда № 170 солунга үнгөн Хоойлу телевиде-линиң 44 чүдүлүгө да-раазында абзацты кириер: «2. Кожуунарны, хоорайларны (оон иштине) кожуун хоорайларны, суурларны, сумуларны бюджет орулгаларына РСФСР-нин база Тыва Республиканы удуруг оона-рының дугайында хоойла-рын буугар удуруглер болгаш өскө-лаа сан-ла» дөстөрден орулгалар дон-таатылган нормативтерин барымдалап килр сана-дыр.

Сөөлүгү үеде Чоон-Хемчик районун ССКН-ниң XXII сессияда аттыг совхозка амьдалап кирген директор-ларың солчурун көвүдээн. Чыгыс чыл иштине бизин ийи директор солунан. Оон чылдааанын кадрларын шын эвес шилип турары-биле та-йыбырлаар апар. Районун хүүсөкчи комитет бажы АҢК совхоз директоруна амьдалагыч эвес, негелде-жи көпкөк кижилерин то-муйлап турганында амьдал-агыны ийи турган.

Ычанга чаа директору совхозтун амьдалчыларын хуралына сонгуп алыр дүтүрүшкан. Ол саналды АҢК деткээ. Хуралды сентябрь 19-та эрттирген. Анаа совхозтун шушту малчына-рын, сүт-бараан фермазын коллективин, хову, тудуг амьдалчыларын кириштир-ген. Хай-ниини организаци-яларының төлөөлери база олурүшкан. Нийтиң-биле 124 кижи хуралдаан. Хурал-га районун АҢК баштаар чериниң даргазы Б. Ч. Мон-гуш база олурүшкан.

Совхоз директорун сон-гуур дугайында айтыртыг хамаарыштыр информация-ны АҢК даргазы Б. Ч. Мон-гуш кылган. Совхозта актив хуралында чаа директорун албан-дужаалыга беш кан-дидатты шилээни ол ды-наткан. Оон соонда саналдар эгелээн. Олар ачы-ангы болган. Санал бергенерин чамдымыс совхоз директо-рун Буга Монгушту, бир чамдык кижилер Хүлер-оол

Дамба-Даржааны, Сергей Сатты саналдаан. Санал берген кижилерини хей ке-зин Сергей Сугеевич Сатты саналдаан. Сергей Сугеевич арендатор кижин. Буга Мон-гуш (АҢК даргазы) боду-нуң кандидатуразын уштуп каапкан. Чамыг бадыйлаш-кынче Хүлер-оол Дамба-Дар-жаанын (көдээ амьдал-агы-нын хижикчилериниң район каттыжышкынының дарга-зы) база Сергей Сатты кан-дидатулары кириген. Ча-жыг бадыйлашкыны түн-мелдине Сергей Сат дээш бадыйлашкына киришкен-нерин 53 хуузу, а Хүлер-

оол Дамба-Даржаа дээш 43 хуузу бадыйлаан. Ычанга совхозтун директоруна Сер-гей Сугеевич Сат сонгуктан. АҢК даргазы Б. Ч. Мон-гуш чаа сонгуктан директо-рга байыр чедирип, оон холу-нуткан, совхозтун амьдал-чынары чаа директор-биле демин амьдалаарын чаган.

Сонгудалар соонда ийи хонгадан чаа директор көдээ Совет даргазы Р. Б. Сатка келгеш: «АҢК даргазына чордум. Совхозтун амьдал-чыны хулаң алыр талазы-биле комиссия тургузарын дилээримге, чөпшээрешеди.

Совхоз директору сонгаан хурал шын эвес эртен, анаа эвезин саныг амьдалчынар киришкен, ычанга шилер-ниң кандидатураны үстү-чүлөр чөпшээрешкен ди-дир. Ындыг болганда кан-чаар, оон орунга чыгыш кадарып чоруйн» дээш, чо-руй барган.

Совхозтун директорун сонгаан хуралдың канчаар эртенки көдээ Совет дарга-зы Р. Б. Саттан сонугурап айтырдымыска, оон чуга-лааны: «Хуралга совхозта амьдалап турар шушту мал-чынары, саанчылары,

механизаторлары, чола-чыларны база тудугчуларын кириштирер. Хурал хоойлу буугар эртен деп билер мен. Оун эрткиргенин про-токолду-лаа бар. Хүлер-оол Дамба-Даржаа хуралга кел-бээн кижин. Оон-биле баш бурунгаар чугаа кылбаан бис. Совхозтун чаа директо-рун Сергей Сатты сонгаа-ны шын. Амьдал-агы чуга-лаага, «томаанын» негел-де чок директорларын амьдалчылар тоовас апарган уе-дир бо. А Сергей Сат не-гелдеди кижин. Улус ону эки билер болган, ону дирек-торга сонгуп алган. Амгы үеде совхозтун байдалы ды-ка нарын. Ычанга совхоз директорлар кижин кылды-дан тыптыр берге. Устун-ден айтышкынар бээр үе

катап эглип келгени ол бе? Районун удурулгалы бис-тин совхозта байдалы би-лип-ле турлар боор».

Совхоз директорун ши-лири-биле ам база хурал эрткирген бе? Азы кайы чер-ден чаа директору үстүкү оргинар шилээш, дужаал буугар амьдаладыр ирги? Бир эвес ыдыг болза хей-ле чон шүдөлиг, директор сонгудазы организастап хурал эрткирген херээ чүе? АҢК даргазы Б. Ч. Мон-гуш чаа сонгуктан дирек-торга байыр чедирген-даа болза, ол бо хүнперде амьдал-лааган турар. А байдал мын-дыг. Совхозчу демократия-нык база бир тыгызмы ол бе?

Кандыр-оол ТУВАК.

«Демократияның» тыгызы

КААПКАШ БАРГАН

